

**“2020 ОНЫ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН СОНГУУЛЬД НЭР ДЭВШИГЧДИЙН
САНХҮҮГИЙН ЗАРЦУУЛАЛТАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ”**

Д.Ундрах

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн дэд профессор

О.Ариунбилэг

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн магистрант

Хураангуй:

Энэхүү өгүүллээр Үндэсний аудитын газраас гаргасан Улсын Их Хурлын 2020 оны сонгуульд нэр дэвшигчдийн санхүүгийн тайланг шинжлэх замаар тухайлан Улаанбаатар хотод нэр дэвшигчдийн санхүүгийн тайлан, санхүүжилтийн бүтэц, зардлын харьцуулалт, улмаар зарцуулалт болон сонгогдох магадлал хоорондын харилцан хамаарлыг тодруулан гаргахыг зорилоо. Мөн УИХ-д суудалтай Монгол Ардын нам (МАН), Ардчилсан нам (АН), Хөдөлмөрийн Үндэсний нам (ХҮН)-аас нэр дэвшигчдийн тайланг судлах, нийслэл болон орон нутаг дах санхүүжилт харьцуулалт хийх, зарцуулалтын ялгаа, онцлогийг тодруулах, түүнчлэн сонгуулийн тухай хуулийн өөрчлөлт дэх нэр дэвшигчийн зардлын асуудлыг тодрууллаа.

Түлхүүр үгс: УИХ-ын сонгууль, нэр дэвшигчийн зардал, тайлангийн задаргаа, улс төрийн тэгш боломж, сонгогдох боломж

Оршил

Дэлхийн хэмжээнд парламентын засаглалтай 85 улс байгаагийн нэг нь манай улс. Гэвч тэдгээр парламентын засаглалтай улсууд нь хоёр ба нэг танхимтай, хоёр шатлал бүхий нэг танхимтай гэх зэрэг ялгаатай ба Монгол Улсын хувьд Их хурал гэх нэг танхимт парламенттай.

Хууль тогтоох дээд байгууллага болох Улсын Их хурал нь гүйцэтгэх засаглал буюу Засгийн газраа бүрдүүлж, түүнд хариуцлага тооцон ажилладаг. Манай улсын хувьд парламент нь Ерөнхийлөгчөө томилдоггүй бөгөөд Ерөнхийлөгч нь нийт ард түмнээс сонгогддог онцлогтой. Үүгээрээ бусад парламентын засаглалтай улс орнуудаас ялгаатай. Монгол Улс 1990 оноос ардчилсан нийгэмд шилжсэнээр ардчилсан зарчмуудыг хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд 1992 онд Улсын Их Хурлын анхны сонгуулийг зохион байгуулжээ. Үүнээс хойш өнөөдрийг хүртэл нийт 8 удаа иргэд нийтээрээ хууль тогтоох дээд байгууллагын 76 гишүүнийг сонгож ирлээ.

Улсын Их хурлын Сонгуулийн тухай хуулийг 1992, 2005, 2011, 2015, 2019, 2023 онуудад шинэчлэн баталсан. Сонгууль бүрийн өмнө эрх баригчид өөрсдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн сонгуулийн хуульд өөрчлөлт оруулж иржээ. Мөн сонгуулийн тогтолцоог ч хэд хэдэн удаа өөрчилж байв. Нэг жишээ нь, 2008 оны долдугаар сарын 1-ний өдөр буюу сонгуулийн санал хураалт дууссаны дараа үр дүнг эсэргүүцсэн иргэдийн хөдөлгөөн нь үймээн самуун болж үргэлжилснээр таван хүн буудуулан амиа алдаж, олон хүн шархадсан үйл явдал болов. Тиймээс сонгуулийн хуульд өөрчлөлт оруулах, тогтолцоог өөрчлөх судалгааг хийж, 2012 оны сонгуулийг холимог тогтолцоогоор хийсэн. Харин 2016, 2020 оны Улсын Их хурлын сонгуульд олонхи дийлэнхийн тогтолцоог хэрэглэв. Энэ

тогтолцоо нь МАН-д давуу байдал олгож, сонгуулийг “багийн тоглолт” болгосноор илт давуу ялалтыг бий болгож чадсан юм.

Сонгуулийн тухай хуульд 2023 оны зургаадугаар сарын 16-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар “Улсын Их Хурлын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явуулна. Улсын Их Хурлын далан найман гишүүнийг олныг төлөөлөх, дөчин найман гишүүнийг хувь тэнцүүлэн төлөөлөх аргаар сонгоно” хэмээх заалтыг нэмсэн билээ. Өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн тогтолцоо өөрчлөгдөж мажоритар болон пропорциональ хосолсон тогтолцоог сонгов. Ес дэх Улсын Их Хурлын сонгууль ийнхүү шинэчлэгдсэн Сонгуулийн тухай хуультай, мөн Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулснаар гишүүдийн тоо нь 126 болж нэмэгдсэн байдлаар зохион байгуулагдах гэж байна. Ингэснээр “... Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан иргэний сонгох, сонгогдох эрхийг хангах” боломжтой болно хэмээн хуулийн төслийн Ажлын хэсгийн ахлагч УИХ-ын гишүүн Н.Энхболд хуулийн төслийг өргөн барихдаа онцлон тэмдэглэжээ¹. Гэвч сонгох, сонгогдох эрх нь зөвхөн сонгуулийн тогтолцоондоо бус харин ямар ч тогтолцоотой байсан нэр дэвшигчдийн хэн их мөнгө зарцуулсан нь сонгогддог “мөнгөний” тогтолцоо бий болсонд оршиж байна.

Монголын сонгуулийн тогтолцоо, иргэдийн оролцоо, нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зарцуулалтын талаарх гадаад болон дотоодын судлаачдын олон тооны судалгааны бүтээлүүд бий. Тухайлбал, Азийн сангаас² гаргасан судалгааны эмхэтгэлд УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог голлон судлаад, УИХ-ын сонгуулийн зардлын тухайд хэдийгээр нэр дэвшигчийн зардлын дээд хэмжээг Үндэсний аудитын газраас тогтоож өгдөг ч энэ нь зардлыг огт бууруулдаггүй талаар дурьдсан байна. Мөн жил ирэх бүр сонгуулийн зардлын дүн өсөж буйг онцолжээ. Олон улсын сонгуулийг ажиглах хорооноос³ хийсэн судалгаа дүгнэлтэд нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардлын тайлан нь сонгууль дууссанаас хойш 90 хоногийн дараа олон нийтэд хүрч байгаа нь хүртээмжгүй бөгөөд сонгуулийн үеэр эсвэл өмнө нь зардлын талаарх мэдээллийг сонгогчдод өгөхгүй байгааг шүүмжилжээ.

Судлаач Э.Гэрэлт-од нар “Сонгуулийн зардлыг бууруулж шударга өрсөлдөөнийг дэмжих нь”⁴ судалгаанд УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчид нь сонгуулийн зардлын тайлангаа гаргахдаа хойрго ханддаг, зардлын хэтрэлт болон мөнгөн бус зардлаа тусгадаггүй талаар тусгасан байна. Мөн Үндэсний аудитын газраас сонгуулийн зардлын дээд хэмжээг хэрхэн тооцож буй аргачлалынхаа талаар тодорхой мэдээлдэггүй гэсэн байна.

2020 оны Улсын Их хурлын сонгуулийн үеэр авсан эерэг арга хэмжээний нэг нь сонгуульд нэр дэвшсэн нам, эвсэл, нэр дэвшигчид зардлын тайлангаа цагтаа гаргаагүй, Сонгуулийн төв байгууллагат илгээгээгүй тохиолдолд Зөрчлийн тухай хуулиар⁵ арга хэмжээ авахаар тусгасан юм.

Судлаач Б.Эрдэнэдалай “Улс төрийн санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба Монгол дахь тулгамдсан асуудал”⁶ номондоо сонгуулийн үеэр нам, нэр дэвшигчдийн кампанит ажилд зарцуулах мөнгөний хэмжээ асар хурдан өсдгийг дурьдаад, зардлын хэмжээ өндөр байх нь сонгогчдын улс төрийг үнэлэх үнэлэмжид сөргөөр нөлөөлж, улмаар авлигын индексэд тусгалаа олдог гэжээ. Энэ мэтчилэн сонгуулийн зардлыг хэрхэн шийдвэрлэх талаар цөөнгүй судалгаа, материал бий.

Энэхүү судалгааны ажлаар 2020 оны Улсын Их хурлын сонгуульд нэр дэвшигчдийн зарцуулсан зардлын хэмжээ нь сонгогдох байдалд хэрхэн нөлөөлж байгааг тооцоолж, Үндэсний Аудитын газрын зардлын дээд хэмжээг тогтоосон аргачлалыг дэлгэрэнгүй оруулснаараа онцлогтой. Зардлын дээд хэмжээг тогтоодог аргачлалыг өмнөх

¹ <https://www.parliament.mn/nn/29835/>

² https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2023/04/Mongolia_МОНГОЛ-УЛСЫН-СОНГУУЛЬ_Elections-in-Mongolia.pdf

³ <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/249581.pdf>

⁴ Э.Гэрэлт-Од, Д.Бямбажав “Сонгуулийн зардлыг бууруулж шударга өрсөлдөөнийг дэмжих нь”, 2020

⁵ Зөрчлийн тухай хууль, Арвандолдугаар бүлэг, Улс төрийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг зөрчил

⁶ Б.Эрдэнэдалай. Улс төрийн санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба Монгол дахь тулгамдсан асуудал, 2023, 121 дүгээр хуудас.

судалгаануудад дурьдаагүй болно. Түүнчлэн энэ судалгааны ажлын хүрээнд зарцуулалт ба сонгогдох байдал хоорондын хамаарлыг “Ихийг зарцуулвал сонгогддог уу” гэх таамаглалын хүрээнд батлан харуулахыг зорьлоо.

Судалгааны ажлыг дараах агуулгын хүрээнд гүйцэтгэлээ. Үүнд:

- Сонгуулийн кампанит ажлын зардлын бүтэц
- Нэр дэвшигчдийн зарцуулалтын хуваарилалт
- Сонгуульд нэр дэвшигчдийн тоо ба санхүүжилтийн зарцуулалт хоорондын шууд хамаарал
- Сонгуулийн кампанийн санхүүжилтийн ил тод байдал ба “далд санхүүжилтийн үе”
- Санхүүжилт сонгогдох магадлалыг ихэсгэдэг болох нь

Судалгааны ажлын арга зүй

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд 1992-2020 оны Улсын Их Хурлын сонгуулийн үр дүнд ажиглалт хийлээ. Чанарын судалгааг Үндэсний аудитын газраас олон нийтэд хүргэсэн нээлттэй болон нээлттэй бус мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх замаар хэн их мөнгө зарцуулсан нь Улсын Их хуралд сонгогдох магадлалтай гэсэн таамаглалыг батлахыг зорьлоо.

Судалгааны түүврийн хүрээг илүү нарийвчлахын тулд 2020 оны Улсын Их хурлын сонгуульд Улаанбаатар хотын тойргуудад нэр дэвшигчдийн мэдээлэлд анализ хийсэн болно.

Статистик мэдээллийн хэсэгт Сонгуулийн ерөнхий хорооны болон Үндэсний аудитын газраас гаргасан тайлан мэдээллийг түүвэр болгон ашиглалаа. Улс төр ба мөнгөний хамаарлыг тодорхойлох судалгааны дүгнэлтэд 2020 оны сонгуульд нэр дэвшигчдийн санхүүгийн зарцуулалтыг Улаанбаатар хотын газар нутаг, тойргийн онцлогтой харьцуулан ажиглан судалснаар тойргийн газар нутгийн хэмжээ нь зарцуулалтын дүнд нөлөөлдөг эсэхийг тодруулахыг зорьлоо.

Сонгуулийн кампанит ажлын зардлын бүтэц

Монгол Улсын Ерөнхий аудиторын тушаалын дагуу гаргасан “Нам эвслээс ирүүлсэн хандивын тайланг хянан баталгаажуулж, дүгнэлт гаргах заавар” (2020 он), “Монгол Улсын Их Хурлын сонгуульд оролцож байгаа нам, эвсэл, нэр дэвшигч сонгуулийн зардлын тайлан гаргах, зардлын тайланд аудит хийх, хянах, дүнг нийтэд мэдээлэх, танилцуулах журам” (2020, А/45), Нээлттэй нийгэм Форум, Үндэсний аудитын газраас гаргасан “Сонгуулийн зардлыг тайлагнах заавар аргачлал” (2020) зэрэг Үндэсний аудитын газраас сонгуулийн үеэр гаргадаг заавар, журам, аргачлалын зориулалттай баримт бичгүүдэд шинжилгээ хийлээ. Ингэхэд сонгуулийн зардлын тайланг олон нийтэд мэдээлэхэд доорх хүснэгтийн эхний баганад байгаа ерөнхий нэршлийг ашигладаг. Гэвч эдгээр нь дотроо нарийн заалтуудтай байдгийг хоёр дох баганаас харж болно.⁷ Тухайлбал, Сонгууль эрхэлсэн байгууллагын үйл ажиллагааны зардал гэдэг төрөлд нэр дэвшигчийн ухуулах байрны түрээсийн зардал, ажлын хөлс урамшууллын зардал, тээврийн хэрэгсэлтэй холбоотой бүх зардлууд багтаж байгааг харуулав. (Хүснэгт.1)

Хүснэгт 1. УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийн зардлын төрөл ба задаргаа

Зарцуулалтын төрөл	Түүнд багтах агуулга
Сонгуулийн сурталчилгааны материал хэвлүүлэх, сонгогчдод тараах зардал	Сонгуулийн сурталчилгааны материал хэвлүүлэхтэй холбоотой зардал
	Сонгуулийн сурталчилгааны материал тараахтай холбоотой зардал

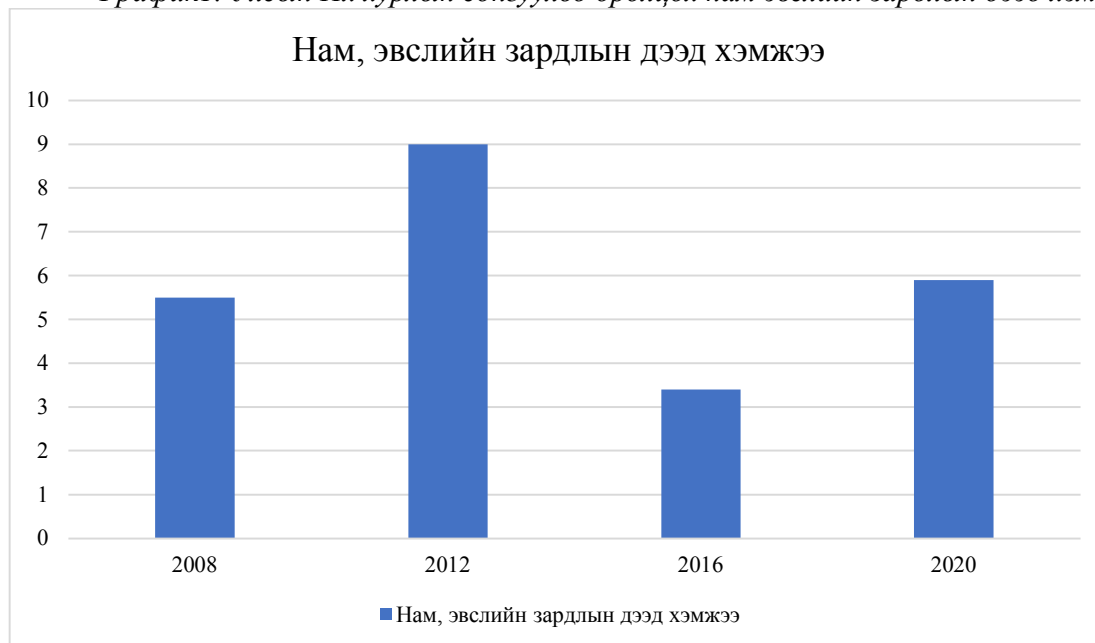
⁷ Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий хороо, Монгол Улсын Ерөнхий аудиторын хамтарсан шийдвэр. 2020. 04. А/16

Нийтийн эзэмшлийн гудамж талбайд сонгуулийн сурталчилгааны зурагт самбар, дэлгэц байрлуулах зардал	Зурагт самбар хэвлүүлэхтэй холбоотой зардал
	Зурагт самбарыг байрлуулах хөл, тогтоогч, суурь зэргийг түрээслэх, худалдаж авахтай холбоотой зардал
	Дэлгэц түрээслэх, худалдаж авахтай холбоотой зардал
Намын далбааг гудамж, талбайд байршуулах, таних тэмдэг, уриа ашиглах зардал	Намын далбаа, таних тэмдэг, уриа бүхий хуудсыг хэвлүүлэх болон хувцас бусад бүтээгдэхүүн хийлгэхтэй холбоотой зардал
Сонгогчидтой уулзалт, хурал, цуглаан хийх зардал	Нэр дэвшигчээс болон нам, эвслийн удирдлагаас сонгуулийн тойрогт очиж (тойрон аялал) сонгогчидтой хийсэн уулзалт, хурал цуглааны үйл ажиллагаанд зориулан гаргасан сонгогчдод харилцаа холбооны болон бусад хэлбэрээр зар хүргэх, урилга хэвлүүлэх, заал танхим, эд хөрөнгө, тээврийн хэрэгсэл, бусад тоног төхөөрөмж хөлслөх, худалдаж авахтай холбоотой зардлууд
	Уулзалт, хурал, цуглаан хийхтэй холбоотой хоол ундны зардал
Сонгууль эрхэлсэн байгууллагын үйл ажиллагааны зардал	Нэр дэвшигчийн ухуулах байрны түрээсийн зардал
	Нам, эвсэл, нэр дэвшигчээс зарцуулах хөлс, урамшууллын зардал
	Нам эвслээс сонгууль эрхэлсэн байгууллагын ажилтанд олгосон хөлс, урамшуулал
	Нэр дэвшигчээс менежер, шадар ухуулах, ухуулагч, ажиглагчид олгосон хөлс урамшуулал
	Нам, эвсэл, нэр дэвшигчээс тээврийн хэрэгслийн зардал
	Нэр дэвшигчийн сонгуулийн сурталчилгааны зориулалтаар ашигласан тээврийн хэрэгсэлд зарцуулсан шатахууны зардал
	Нам, эвслийн удирдлагаас сонгуулийн тойрогт очих (тойрон аялал)-д гаргасан шатахууны зардал
	Нам, эвсэл, нэр дэвшигчээс сонгууль эрхэлсэн байгууллагын ажилтан, менежер, шадар туслах, ухуулагчид олгосон шатахууны зардал
	Тээврийн хэрэгслийн түрээсийн зардал
	Нам, эвслээс зарцуулах томилолтын зардал
	Нам, эвслийг төлөөлөн үйл ажиллагаа явуулах (улсын хэмжээнд ажиллах) эрх бүхий ажилтанд олгосон томилолтын зардал

	<p>Сонгууль эрхэлсэн байгууллагын үйл ажиллагааны бусад зардал</p> <p>Хүнсний ахуйн хэрэглээний болон бусад хэрэгцээт бараа, материал тоног төхөөрөмж худалдаж авсан зардал</p> <p>Сонгууль эрхэлсэн байгууллага түүний бүрэлдэхүүний ажлын хэрэгцээнд ашиглахаар эд хөрөнгө (зочид буудал, гэр гэх мэт)-ийн түрээсийн зардал</p> <p>Бусдаар гүйцэтгүүлсэн ажил, үйлчилгээний төлбөр</p> <p>Бичиг хэрэг, шуудан, харилцаа холбоо, интернэтийн төлбөр гэх мэт зардал</p> <p>Сонгууль эрхэлсэн байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг хангахад зориулж гаргасан бусад зардал</p>
Сонгуулийн сурталчилгаанд радио, телевиз ашиглах	<p>Радио, телевизээр дамжуулах сонгуулийн сурталчилгааны контент, шторк бэлтгэхтэй холбоотой зардал</p> <p>Сонгуулийн сурталчилгааны контент, шторкыг радио, телевизээр нэвтрүүлэхтэй холбоотой зардал</p>
Цахим орчин ашиглах зардал	<p>Домэйн нэр худалдаж авах, хостингийн төлбөр төлөх, цахим хуудас бүтээх, цахим хуудасны хөгжүүлэлтийн зардал</p> <p>Цахим орчин дах олон нийтийн сүлжээ, нам, эвсэл, нэр дэвшигч өөрийн болон бусад цахим хуудсаар дамжуулах сонгуулийн сурталчилгааны контент, шторк, бусад сурталчилгааны мэдээлэл бэлтгэхтэй холбоотой зардал</p> <p>Контент, шторк, бусад сурталчилгааны мэдээллийг цахим орчин дахь олон нийтийн сүлжээ болон бусад цахим хуудсаар нийтэд түгээхтэй холбоотой зардал</p>
Өдөр тутмын болон бусад сонин, сэтгүүлд материал нийтлүүлэх зардал	
Бусад зардлын дүн	<p>Банкны үйлчилгээний хураамж</p> <p>Сонгуулийн зардалд хамаарахгүй бусад зардал</p>

Жил бүр Улсын Их Хурлын сонгуулийн нэр дэвшигчийн зардлын дээд хэмжээг Үндэсний аудитын газраас тухайн оныхоо эхэнд зарладаг. 2020 оны сонгуульд энэ хэмжээ орон нутагт 405,7 сая байсан бол нийслэлд 630,6 сая байв. Доорх графикт 2008-2020 оны Улсын Их хурлын сонгуульд оролцох нам, эвслийн зардлын дээд хэмжээг Үндэсний аудитын газраас хэрхэн тогтоож байсныг харуулав.

График1. Улсын Их хурлын сонгуульд оролцох нам эвслийн зардлын дээд хэмжээ

(Эх сурвалж: Үндэсний аудитын газар)

Гэвч зардлын заасан дээд хэмжээ нь зардлын төрлүүдээр зааглагдаагүй, тус бүрт нь хяналт мониторинг хийх боломжгүй тул зарим төрлийн зардлыг мөнгөтэй нэр дэвшигчид хэтрүүлдэг, жишээ нь, ухуулагчдыг олон тоогоор авч, тэдгээр хүмүүсээр дамжуулан санал худалдан авахын тулд мөнгө тараалгадаг байж болзошгүй талаар судлаач Э.Гэрэлт-Од “Сонгуулийн зардлыг бууруулж шударга өрсөлдөөнийг дэмжих нь” бүтээлдээ дурьджээ⁸. “Хэн илүү мөнгө зарцуулсан нь сонгуульд ялах магадлал 90 хувьтай” гэж Харвардын Их сургуулийн Кэннэдийн сургуулийн Хүний эрхийн бодлогын судалгааны төвөөс гаргасан “Улс төр дэх мөнгө”⁹ судалгаанд дурьджээ. Тус судалгаанд сонгуулийн кампанит ажлын зардал жил ирэх бүр өссөөр байгааг тэмдэглээд, 2000 онд Ерөнхийлөгчийн болон Конгрессийн сонгуулийн зардал нь 3 тэрбум долларт багтдаг байсан бол 2016 онд 6,5 болсон бөгөөд 2020 оны сонгуульд энэ тоо 10 тэрбумд хүрэх магадлалтай гэж байв. Энэ судалгаанд дурьдсан, манай улсад хэрэгжүүлүүштэй нэг санаа бол хандивыг хэн, ямар хэмжээгээр, хэнд хандивлаж байгааг нарийн тусгаж өгчээ. Гэтэл манай улсын хувьд Улсын Их хурлын 2020 оны сонгуулийн хувьд хандивлагчдын жагсаалт интернэт орчинд байршаагүй байна.

Нэр дэвшигчдийн зарцуулалтын хуваарилалт

Үндэсний аудитын газраас зардлын дээд хэмжээг тогтоохдоо хэрэглэдэг аргачлал нь хуульд заасан тоо хэмжээг, зах зээлийн үнээр үржүүлж гаргадаг ажээ. Тухайлбал, УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийн хувьд хамгийн өндөр зардлуудын нэг болох ухуулах байрны түрээсийн үнийг нэг сараар тооцохоор заасан байна. Ийнхүү тооцоолохдоо Улсын Их хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн 45 дугаар зүйлийг үндэслэл болгоно гэжээ:

“45 дугаар зүйл. Ухуулах байр ажиллуулах

45.1. Нэр дэвшигч сонгуулийн хэсэг бүрд хоёроос илүүгүй ухуулах байр ажиллуулж болно.

45.2. Нэг нам, эвслээс нэр дэвшигчид хамтран нэг ухуулах байранд үйл ажиллагаа явуулж болно.”

⁸ <https://ikon.mn/opinion/1vrl>

⁹ John Shattuck, Mathias Risse. Money In Politics. 2020

https://carcenter.hks.harvard.edu/files/cchr/files/201118_money-in-politics.pdf?m=1605799361

УИХ-ын сонгуулийн үеэр ухуулах байр ажиллуулахад тохиромжтой түрээсийн байрны үнэ тухайн жилдээ огцом өсдөг байна. Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн дээрх заалтад ухуулах байрыг хэсэг бүрд хоёроос илүүгүй байр байршуулах боломжтой гэж заагаад:

“13.3. Хэсэг нь суманд 2000-аас дээшгүй, аймгийн төв болон дүүрэгт 3000-аас дээшгүй сонгогчтой байх бөгөөд нэг хэсэгт байх сонгогчийн тоо 200-аас доошгүй байна” гэжээ.

Улаанбаатар хотын тойргууд дунджаар 75-85 мянган сонгогчтой байна. Ингээд үзвэл хуульд заасанчлан 3000 сонгогчтой гэж үзвэл нэг нэр дэвшигч хамгийн багадаа 20 гаруй ухуулах байр ажиллуулах боломжтой.

Харин Бусад гэх зардлын төрлийн тухайд сонгуулийн нийт зардлын 7-10 хувьтай тэнцэхүйц байхаар заажээ. Энэ мэтээр тухайн зардлын зах зээлийн ханшийг Сонгуулийн тухай хуульд заасан сурталчилгаа явуулах хоног хэмжээ, тоо ширхгээр үржүүлэн зардлыг тодорхойлдог байна. Жишээлбэл, гудамж талбайд байрлуулах самбарын үнийг тооцоолохдоо:

- Гудамж, талбайд байрлуулах зурагт самбар хэвлэх үнийн судалгааг гурваас доошгүй хэвлэлийн үйлдвэрээс авч дундаж үнийг тооцоолно.

- Зурагт самбар хэвлэх дундаж үнийг тойргийн нийт зурагт самбар хэвлүүлэх тоогоор үржүүлэн зардлыг тооцно гэжээ.

Ингэхдээ томъёог дараах байдлаар гаргасан байна:

(Зурагт самбар хэвлүүлэх зардал/гудамж талбайд байршуулах= Зурагт самбар хэвлүүлэх үнэ* тухайн тойргийн сонгуулийн хэсгийн тоо* зөвшөөрөгдөх зурагт самбарын тоо)

Аудитын газраас гаргасан тайланд дурьдсаныг харвал тайлангаа илгээсэн 469 нэр дэвшигчдийн хамгийн их зарцуулалт гаргасан 10, дунд зэрэг 10, хамгийн бага зарцуулсан 10 нэр дэвшигчийн зардлын дэлгэрэнгүйг харвал:

Хүснэгт 2. Хамгийн өндөр, дунд зэрэг, хамгийн бага зардал гаргасан нэр дэвшигчдээс тус бүр 10 нэр дэвшигчийн зарцуулалтын байдал

Намын харьяалал	Овог, нэр	Нийт зардлын дүн	Түрээс, урамшуулалт, томилолт	Бусад зардал	Сонгуулийн сурталчилгааны материал хэвлүүлэх, сонгогчдод тараах	Цэцм орчин ашиглах	Сонгогчидтой уулзалт, хурал цуглаан хийх	Гудамж талбайд сонгуулийн сурталчилгааны баннер байрлуулах	Намын далбааг гудамж талбайд байрлуулах, таних тэмдэг, уриа ашиглах	Радио, телевиз ашиглах	Сонин, сэтгүүл, материал хэвлүүлэх
ХАМГИЙН ӨНДӨР ЗАРДАЛТАЙ											
Ардчилсан Нам	Ч.БАТЦОГТ	489,031.20	438,177.00	7,540.20	27,137.00	7,237.00	1,940.00	2,640.00	-	4,000.00	360
Ардчилсан Нам	Б.ГАНХӨЛӨГ	463,000.00	171,056.50	56,212.70	117,862.00	30,330.00	28,608.80	15,582.00	11,380.00	27,300.00	4,668.00
Монгол Ардын Нам	Г.ГАНБОЛД	433,998.50	357,404.10	-	41,974.40	13,200.00	18,200.00	-	-	3,220.00	-
Ардчилсан Нам	Д.МУРАТ	430,000.00	290,000.00	55,300.00	41,000.00	20,000.00	2,800.00	5,600.00	2,800.00	7,500.00	5,000.00
Ардчилсан Нам	Р.ГАЖАЙВ	429,599.80	290,000.00	54,899.80	41,000.00	20,000.00	2,800.00	5,600.00	2,800.00	7,500.00	5,000.00
Монгол Ардын Нам	Ж.ЭРДЭНЭБАТ	420,282.60	12,100.00	27,500.00	62,052.40	-	13,600.00	35,720.00	24,600.20	244,710.00	-
Монгол Ардын Нам	Д.ТОГТОХСУРЭН	417,153.20	365,200.00	17,061.60	4,636.60	200	21,700.00	8,355.00	-	-	-
Монгол Ардын Нам	С.ЧИНЗОРИГ	414,000.00	375,454.40	16.2	264	200	27,540.00	10,525.40	-	-	-
Монгол Ардын Нам	Ц.ЦЭРЭНПУНЦАГ	399,958.20	193,540.00	1,219.50	147,595.90	7,490.00	17,452.10	15,460.80	11,500.00	5,700.00	-
Монгол Ардын Нам	С.БАТБОЛД	399,744.80	146,100.00	59,726.60	77,400.00	3,211.00	25,410.00	9,347.30	39,000.00	10,600.00	28,950.00
ДУНДАЖ ЗАРДАЛТАЙ											
Бие даан нэр дэвшигч	Х.БАТСАЙХАН	207,871.70	184,017.00	94.7	-	-	10	1,750.00	-	22,000.00	-
Ардчилсан Нам	О.БААСАНХҮҮ	206,720.00	182,020.00	120	-	-	1,678.50	14,851.60	-	8,050.00	-
Ардчилсан Нам	Х.ТЭМҮҮЖИН	205,065.70	126,728.00	7.7	47,920.00	410	-	-	-	30,000.00	-
Ардчилсан Нам	Э.БАТ-ҮҮЛ	192,463.30	160,002.10	3.3	-	3,000.00	29,457.90	-	-	-	-
Монгол Ардын Нам	Ж.МӨНХБАТ	189,999.90	142,345.00	448.9	31,339.30	-	15,866.70	-	-	-	-
Ард Түмнээ Хайрлая Нам	Л.ГҮНДАЛАЙ	169,790.50	82,721.70	-	29,050.00	17,982.70	-	-	-	38,756.00	1,280.00
Ардчилсан Нам	П.БАТЧИМЭГ	168,971.60	-	5.6	6,206.00	56,500.00	-	19,600.00	-	76,560.00	10,100.00
ТА БИДНИЙ ЭВСЭЛ	Ш.ЭРДЭНЭБАТ	165,115.90	103,823.50	2,104.30	53,845.00	5,205.00	-	138	-	-	-
ШИНЭ ЭВСЭЛ	Ч.ГАНТУЛГА	162,955.70	159,346.10	9.5	-	-	-	-	-	3,600.00	-
ХАМГИЙН БАГА ЗАРДАЛТАЙ											
ТА БИДНИЙ ЭВСЭЛ	Э.МЯГМАРДОРЖ	14,864.40	6,389.20	-	6,500.00	150	306.3	1,512.00	-	-	6.9
ШИНЭ ЭВСЭЛ	П.НЯМЖҮҮ	13,239.00	5,150.00	17	8,072.00	-	-	-	-	-	-
Бие даан нэр дэвшигч	С.ЧОЙЖИЛЖАВ	13,090.00	1,000.00	-	13,090.00	400	-	9,480.00	1,400.00	-	-
ШИНЭ ЭВСЭЛ	А.ЧИНБАТ	12,630.00	-	-	7,500.00	-	2,130.00	3,000.00	-	-	-
ШИНЭ ЭВСЭЛ	П.ПАНСАНДЭВЧИ	12,011.00	-	-	6,002.00	-	1,010.00	1,000.00	-	-	-

(Эх сурвалж: Үндэсний аудитын газар)

Нэр дэвшигчид түрээс, урамшуулалт, томилолт гэсэн зардлыг хамгийн их гаргадаг байна. Үүний дараа улаан өнгөөр тодруулсан сонгуулийн сурталчилгааны материал хэвлүүлж, сонгогчдод тараах үйл явц оржээ. Харин гуравдугаарт, цэнхэр өнгөөр тодотгосон хамгийн их мөнгө зарцуулсан 10 нэр дэвшигч сонгогчидтой уулзалт, хурал цуглаан хийхэд, дунд зэрэг мөнгө зарцуулсан нэр дэвшигчид Радио телевиз ашиглахад, хамгийн бага зарцуулалттай 10 нэр дэвшигч гудамж талбайд сонгуулийн сурталчилгааны баннер байршуулахад мөнгөө зарцуулсан байна.

2020 оны Улсын Их хурлын сонгуульд нийслэлд нэр дэвшиж, сонгогдсон хүмүүс мөн адил түрээс, урамшуулал, томилолт гэсэн зардлыг хамгийн их гаргасан гэдэг тайланг илгээжээ.

Сонгуульд нэр дэвшигчдийн тоо ба санхүүжилтийн зарцуулалт хоорондын шууд хамаарал

Сонгуулийн ерөнхий хорооноос гаргасан тайлангаар 1992 оноос хойшх сонгуульд нэр дэвшигчдийн тоо тогтмол нэмэгдэж байсан бол Үндэсний аудитын газраас зарласан зардлын дээд хэмжээ 2016 онд буурснаас бусад үед тогтмол өссөнийг (График 1) дээр үзүүлсэн. Монгол Улс 1992 оноос хойш УИХ-ын сонгуулийг нийт 8 удаа хийхэд сонгуульд нэр дэвшигчдийн тоо тогтмол өссөөр ирснийг доорх (График 2)-оос харна уу.

График 2. УИХ-ын 1992-2020 оны сонгуулиудад (нам, эвслээс болон бие даан) нэр дэвшигчдийн тоо

(Эх сурвалж: Сонгуулийн Ерөнхий хороо)

Сонгуулийн кампанит ажилд зарцуулах зардлын хэмжээ сонгууль бүрт тогтмол өсөж, сонгууль-мөнгө-УИХ-ын гишүүний суудал-мөнгө гэсэн харилцан хамаарал бий болж, улам батажсан байгааг График 1 ба График 2-т үзүүлснээс харж болно. Зөвхөн мөнгөтэй хүн сонгуульд нэр дэвшин сонгогдож буй байдал нь сонгуулийн “Монгол Улсын иргэний сонгох, сонгогдох эрхийг хангах зарчим” алдагдахад хүрснийг харуулж байна.

Сонгуулийн сурталчилгааг нэр дэвшигчид үнэмлэх олгосон өдрөөс эхлүүлж, санал авах өдрөөс 24 цагийн өмнө буюу санал авах өдрийн өмнөх өдрийн 00:00 цагаас өмнө зогсооно гэж Улсын Их хурлын Сонгуулийн тухай хуульд заасан байдаг. Тиймээс нэр дэвшигчид сонгуулийн дараа Үндэсний аудитын газар тайлагнахдаа зөвхөн энэ хугацаанд зарцуулсан мөнгөн дүнгийн тайлагнал илгээдэг. “Монгол Улсын Их Хурлын сонгуульд оролцож байгаа нам, эвсэл, нэр дэвшигч сонгуулийн зардлын тайлан гаргах, зардлын тайланд аудит хийх, хянах, дүнг нийтэд мэдээлэх, танилцуулах журам”-д¹⁰ 15.1-д “Нам, эвсэл болон нэр дэвшигчийг сонгуульд оролцуулахаар бүртгэсэн өдрөөс эхэлж, сонгуулийн зардлын эцсийн тайлан гаргах хүртэл хугацаанд сонгуулийн зардалд зориулан сонгуулийн зардлын данснаас дансанд шилжүүлэх хэлбэрээр зардал гаргана” гэж заажээ.

Судалгааны явцад сонгуулийн сурталчилгаа нь сонгуулийн жилийн эхнээс эрчимждэг. Гэтэл сонгуулийн сурталчилгаа эхлэх хүртэл буюу ойролцоогоор таван сар гаруй хугацаанд

¹⁰ Үндэсний аудитын газрын ерөнхий аудиторын 2020 оны тавдугаар сарын 21-н, А/45 дугаар тушаал.

зардлын дээд хэмжээг тогтоох, зардал тайлагнах, зар сурталчилгааны төрлүүдэд хязгаарлалт хийх (тоо ширхэг, хэмжээ заах гэх мэт), хандивын хэмжээнд хязгаарлалт тавих зэрэг зохицуулалтуудыг хийж байна.

2008 оноос эхлэн УИХ-ын сонгуульд өрсөлдөх нам, нэр дэвшигчдийн зардлын дээд хэмжээг Үндэсний аудитын газраас сонгуулийн жилийн эхний улиралд багтаан зарладаг болсон.

Хүснэгт 3. УИХ-ын 2016, 2020 оны сонгуульд Улаанбаатар хотын тойргуудад тогтоосон зардлын дээд хэмжээ (сая төгрөгөөр)

Тойргууд	Зардлын дээд хэмжээ (2016 он)	Тойргууд	Зардлын дээд хэмжээ (2020 он)
ХУД, Багахангай, Багануур	329	Багахангай, Багануур, Налайх	407,3
Баянзүрх, Налайх	378	БЗД 22-р тойрог	718,9
Сүхбаатар	286	БЗД 23-р тойрог	657,2
Чингэлтэй	302	Сүхбаатар	563,8
Баянгол	346	Чингэлтэй	586,2
СХД	342	Баянгол	775,5
		СХД 27	597,5
		СХД 28	664,2
		ХУД	672,2

(Эх сурвалж: Үндэсний аудитын газар)

Нийт 8 удаагийн сонгуульд нэр дэвшигчдийг харвал залуучууд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн бусад төлөөллөөс хууль боловсруулах дээд байгууллагад сонгогдох боломж нь эдийн засгийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан хомс байна.¹¹ “Сонгуульд нэр дэвшихийн тулд эмэгтэйчүүд, залуучууд янз бүрийн бэрхшээлтэй тулгардаг ба түүний дотор эдийн засгийн нөөц боломж хомс байдаг нь гол бэрхшээл болж байна (Урибэ Бурчер, Бертоа 2018b, 2018e, 2018j).

Сонгуульд нэр дэвших үйл явц нь бүхэлдээ мөнгөнөөс хэт их хамааралтай болох нь УИХ-д зөвхөн мөнгөтэй хүн сонгогдох боломжийг бий болгож, бусад иргэдийн хувьд Үндсэн хуульд заасан сонгогдох эрхийг улам бүр боомилох болжээ. Үүнийг судлаач Б.Эрдэнэдалай “Улс төрийн санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба монгол дахь тулгамдсан асуудал” номондоо “Улсын Их Хурлын гишүүдийн доторх бизнесийн төлөөлөл 1992 оны сонгуулиар бүрдсэн Улсын Их хуралд байгаагүй бол 1996 оны сонгуульд 18 хувь, 2000 оны сонгуульд 23 хувь, 2004 оны сонгуульд 46 хувь, 2008 оны сонгуульд 60 гаруй хувь, 2012 оны сонгуульд 88,1 хувь, 2016 оны сонгуульд 95 орчим хувь, 2020 оны сонгуульд 95 орчим хувь бизнес эрхлэгчид сонгогджээ” хэмээн дурьдсан байна¹².

Мөн сонгууль бүрээр сонгуулийн кампанит ажил явуулах хугацаа богиносч байна. Тухайлбал, 2012 онд сонгуулийн сурталчилгааг 35 хоног хийдэг байсан бол 2016 оноос 18 хоног болж богиносчээ. Сонгуулийн кампанит ажлын хуулиар тогтоосон хугацаа дараах байдалтай явж ирэв:

- 2004 онд 60 хоног¹³
- 2008 онд 45 хоног¹⁴
- 2012 онд 21 хоног

¹¹ Сонгуулийн ерөнхий хорооны тайлан 1992-2020.

¹² Б.Эрдэнэдалай. Улс төрийн санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба монгол дахь тулгамдсан асуудал. 2023. хуудас 12

¹³ Нээлттэй нийгэм форум. 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн мониторинг https://forum.mn/uploads/site/1126/res_mat/ElectionMonitoring2004UIH.pdf

¹⁴ <https://gogo.mn/r/q9o5y>

- 2016 онд 18 хоног
- 2020 онд 22 хоног

2024 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуульд “Нэр дэвшигчийн үнэмлэхийг гардан авсан өдрөөс сурталчилгааг эхлүүлнэ” гэж заасан байна. Сурталчилгаа явуулах хугацаа богино байгаа нь нэгэнт танигдсан нэр дэвшигчид давуу тал, харин танигдаж амжаагүй шинэ нэр дэвшигчид сул тал болдог байж болзошгүй.

Сонгуулийн кампанийн санхүүжилтийн ил тод байдал ба “далд санхүүжилтийн үе”

Сурталчилгааны хугацаа багасах тусам хуульд заасан сонгуулийн сурталчилгааны албан ёсны хугацаанаас өмнө буюу сонгуулийн жилийн эхнээс зарцуулагдах сурталчилгааны зардал бий болж, түүнд хяналт тавих арга механизм үгүй байна. Хэдийгээр нэр дэвшигчид сонгуулийн дараа Үндэсний аудитын газарт зарцуулалтын тайлангаа илгээж байгаа ч энэ нь зөвхөн сурталчилгааны хуульд заасан хугацааг хамрах тул хэлбэр төдий болж, сонгуулийн бодит зардлыг тооцох, гуравдагч талын оролцоог шалгах боломж олгодоггүй.

УИХ-ын 2020 оны ээлжит сонгуулийн 29 тойрог, 76 мандатын төлөө 13 нам, 4 эвсэл болон бие даагчид нийт 606 нэр дэвшигч бүртгүүлэн өрсөлдсөн тухай Сонгуулийн Ерөнхий хорооноос мэдээлжээ. Нэг мандатад 25-35 мянган сонгогч байхаар тооцсон байна. Нэр дэвшигчдээс 469 нь Үндэсний аудитын газарт зардлын тайлангаа илгээсэн. Зардлын дээд хэмжээг Үндэсний аудитын газраас сонгуулийн жилийн гуравдугаар сарын 1-нээс өмнө зарлаж, Сонгуулийн ерөнхий хороо зардлын дээд хэмжээг батламжилдаг. Улсын Их хурлын сонгуулийн тойрог бүрт зардлын дээд хэмжээ харилцан адилгүй байх бөгөөд 2020 оны сонгуулиар 29 тойрогт 360-718 сая төгрөгийн хэлбэлзэлтэйгээр тогтоожээ.

Хүснэгт 4. 2020 оны УИХ-ын сонгуулийн тойрогт нэг нэр дэвшигчээс сонгуульд зарцуулах зардлын дээд хэмжээ¹⁵

Тойргийн дугаар	Тойргийн нутаг дэвсгэр	Зардлын дээд хэмжээ /сая төгрөгөөр/
1	Архангай	410.3
2	Баян-Өлгий	405.4
3	Баянхонгор	398.8
4	Булган	371.4
5	Говь-Алтай	360.4
6	Говьсүмбэр, Дундговь	385.5
7	Дорнод	417.6
8	Дорноговь	386.3
9	Завхан	401.0
10	Өвөрхангай	462.8
11	Өмнөговь	386.9
12	Сүхбаатар	367.8
13	Сэлэнгэ	437.7
14	Төв	419.7
15	Увс	376.5
16	Ховд	384.6
17	Хөвсгөл	506.9
18	Хэнтий	376.8
19	Дархан-Уул	428.1
20	Орхон	431.0
21	Багахангай, Багануур, Налайх дүүрэг	407.3

¹⁵ Монгол Улсын Ерөнхий аудиторын 2020.20.03-ны өдрийн А/23 тушаалын хавсралт

22	Баянзүрх дүүрэг 4, 5, 6, 8, 13, 14, 15, 16, 18, 25, 26 дугаар хороо	718.9
23	Баянзүрх дүүрэг 1, 2, 3, 7, 9, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 21, 22, 23, 24, 27, 28 дугаар хороо	657.2
24	Сүхбаатар дүүрэг	563.8
25	Чингэлтэй дүүрэг	586.2
26	Баянгол дүүрэг	775.5
27	Сонгинохайрхан дүүрэг 1, 2, 3, 4, 5, 6, 20, 22, 24, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42 дүгээр хороо	597.5
28	Сонгинохайрхан дүүрэг 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 38, 39, 40, 42, 43 дугаар хороо	664.2
29	Хан-Уул дүүрэг	672.2

(Эх сурвалж: Үндэсний аудитын газар)

Зардлын дээд хэмжээг гаргахдаа Үндэсний аудитын газраас дараах судалгааг урьдчилан хийдэг байна. Үүнд:

- Хууль эрх зүйн орчны судалгаа
- Цагдаагийн төв байгууллага болон Харилцаа холбооны Зохицуулах хорооны саналыг үндэслэн Сонгуулийн ерөнхий хорооноос баталсан Цахим орчныг ашиглах, сонгуулийн сурталчилгаа явуулах, түүнд хяналт тавих журам
- Харилцаа холбооны Зохицуулах хорооны саналыг үндэслэн Сонгуулийн ерөнхий хорооноос баталсан Радио, телевизээр сонгуулийн сурталчилгаа нэвтрүүлэх, хяналт тавих журам
- Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, байршил, өрхийн болон сонгогчийн тоо, хуульд заасан бусад шаардлагатай мэдээллийг эрх бүхий байгууллагуудаас (аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, хороо) дэлгэрэнгүй авах
- Өдөр тутмын сонин гаргадаг болон сэтгүүлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг гурваас доошгүй этгээдээс хэвлэлийн үнийн санал авах
- Хэвлэлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг гурваас доошгүй этгээдээс хэвлэлийн үнийн санал авах
- Хэвлэлийн үйлдвэрүүдээс гудамж талбайд байршуулах зурагт самбарын үнийн санал авах
- Радио, телевизийн үйлчилгээ эрхэлдэг гурваас доошгүй этгээдээс үнийн санал авах
- Цахим орчин ашиглан сурталчилгаа явуулахтай холбоотой зохих үйл ажиллагаа явуулдаг гурваас доошгүй этгээдээс үнийн санал авах
- Өмнөх ээлжит сонгуульд нам, эвслээс зарцуулах зардлын дээд хэмжээг тогтоосон эрхзүйн акт
- Өмнөх ээлжит сонгуулийн зардлын гүйцэтгэлийн тайлангийн архивын материал
- Сонгуульд оролцох нам, эвслээс авсан сонгуульд зарцуулах зардлын санал зэрэг болно.

Ингээд аргачлалыг зохиохдоо Сонгуулийн тухай хуулийн заалтууд, Хөдөлмөр нийгмийн зөвшлийн гурван талт үндэсний хорооноос тогтоосон хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг харгалзан тогтоосон байна. Тухайлбал, нэр дэвшигчийн ерөнхий менежер, менежер, шадар туслагч, ухуулагчийн хөлс, урамшууллын зардлыг дараах байдлаар тогтоожээ. Үүнд:

- Менежерийн хөлс=ХХДХ*3 дахин
- Шадар туслагчийн зардал= ХХДХ*2 дахин*шадар туслагчийн тоо
- Ухуулагчийн хөлс=ХХДХ*1*ухуулагчийн тоо

Нэр дэвшигчээс зарцуулах хөлс, урамшууллын нийт зардал нь дээрх хөлс урамшууллын нийлбэр байна гэж заажээ.

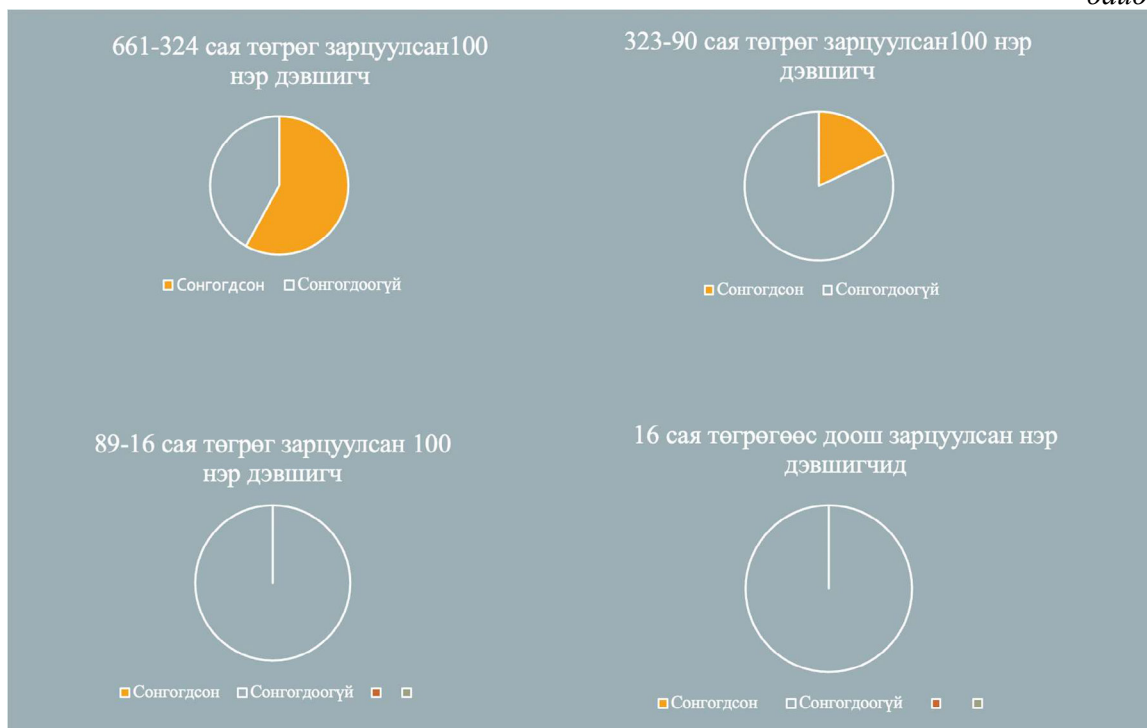
Санхүүжилт сонгогдох магадлалыг ихэсгэдэг болох нь

Үндэсний аудитын газраас олон нийтэд мэдээлсэн Улсын Их Хурлын 2020 оны сонгуульд нэр дэвшигчдийн тайланд дурьдсанаар зарцуулсан зардлын дээд хэмжээ нь 661 сая төгрөг байжээ. Тайлангаа өгсөн 469 нэр дэвшигчээс 400-661 сая төгрөг зарцуулсан нэр дэвшигч 34 байгаа бол, 300-399 сая төгрөг зарцуулсан хүн 75, 198-299 саяыг зарцуулсан хүн 48, 100-197 сая төгрөг зарцуулсан хүн 36 байна. Ингээд бодвол дундаж зарцуулалт 153 сая төгрөг байна¹⁶.

Хэрэв нийт 469 нэр дэвшигчийг зарцуулалтаар нь зуу зуугаар багцлан дөрвөн багц (100+100+100+100=400 ба 69) болговол хамгийн өндөр зарцуулалттай эхний 100 нэр дэвшигчдээс 58 нь, дараагийн 100 нэр дэвшигчээс 18 нь УИХ-ын гишүүн болжээ. Ингээд 100-аас доош сая төгрөг зарцуулсан хоёр бүлгээс УИХ-ын гишүүн сонгогдсонгүй.

Зарцуулалтыг хүйсээр харьцуулан үзвэл МАН-аас нэр дэвшиж сонгогдсон 11 эмэгтэй хамгийн өндөр зарцуулалттай эхний зууд багтжээ. Харин АН-аас нэр дэвшигч хоёр эмэгтэй дараагийн зуу-д багтсан байна.

График 3. УИХ-ын 2020 оны сонгуульд нэр дэвшигчдийн зарцуулалт ба УИХ-д сонгогдсон байдал

Зарцуулсан мөнгөн дүнгээр нь УИХ-д сонгогдсон 76 нэр дэвшигч болон Улаанбаатар хотоос сонгогдсон нэр дэвшигчдийн харьцуулалтыг харвал:

Хүснэгт 5. УИХ-ын 2020 оны сонгуульд нэр дэвшигчдийн зарцуулсан мөнгөн дүн ба нийт сонгогдсон гишүүд болон Улаанбаатарын тойргуудаас сонгогдсон байдал

№	Зарцуулсан мөнгөн дүн (сая төгрөгөөр)	УИХ-д сонгогдсон тоо (76 мандат)	УБ-г сонгогдсон (24 мандат)
1	450-651	9	9
2	350-450	33	11
3	250-350	27	3
4	100-250	6	1

¹⁶ <https://audit.mn/?p=9633>

3	250-350	27	3
4	100-250	6	1

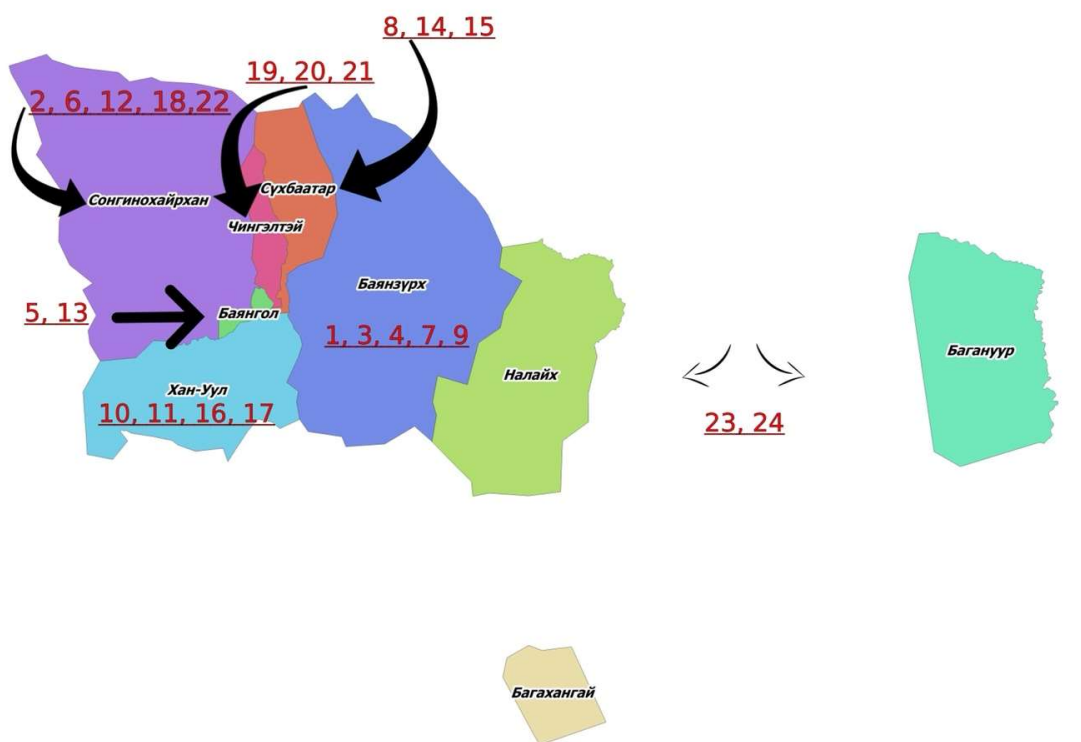
Улаанбаатарт сонгогдсон гишүүдийг зарцуулсан мөнгөн дүнг ихээхэн бага руу нь жагсааж, тойргийн хамаарлаар нь дараахь хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 6. УИХ-ын 2020 оны сонгуулиар Улаанбаатар хотоос сонгогдсон гишүүд ба тэдгээрийн зарцуулалт

№	Дүүрэг	Тойрог	Нам	Нэр	Зарцуулалт	Зардлын тааз	Сонгогчийн тоо
1	БЗД	22	МАН	Б.Саранчимэг	651,553.00	718,9	80697
2	СХД	28	МАН	Н.Учрал	575,179.60	664,2	81923
3	БЗД	23	МАН	Х.Булгантуяа	548,722.10	657,2	78045
4	БЗД	22	МАН	Б.Энхбаяр	539,419.30	718,9	
5	БГД	26	МАН	Х.Ганхуяг	533,233.30	775,5	135169
6	СХД	28	МАН	Д.Сумъяабазар	526,784.30	664,2	
7	БЗД	23	МАН	Ж.Чинбүрэн	503,244.80	657,2	
8	СБД	24	МАН	Ц.Мөнх-Оргил	484,564.80	563,8	64289
9	БЗД	23	МАН	Э.Бат-Амгалан	463,364.60	657,2	
10	ХУД	29	МАН	Г.Амартүвшин	434,105.80	672,3	89034
11	ХУД	29	МАН	Д.Сарангэрэл	430,870.00	672,3	
12	СХД	28	МАН	П.Анужин	421,319.00	664,2	
13	БГД	26	МАН	Ж.Ганбаатар	415,377.80	775,5	103789
14	СБД	24	МАН	Д.Цогтбаатар	386,816.30	563,8	
15	СБД	24	МАН	Ц.Мөнхцэцэг	385,891.70	563,8	
16	ХУД	29	МАН	Ж.Алдаржавхлан	382,999.60	672,3	
17	ХУД	29	ЗХЭ	Т.Доржханд	379,460.10	208,2	
18	СХД 2	27	МАН	Х.Нямбаатар	379,451.10	597,5	58233
19	ЧД	25	МАН	М.Оюунчимэг	374,825.00	586,2	96838
20	ЧД	25	МАН	Т.Аюурсайхан	371,210.00	586,2	
21	ЧД	25	МАН	Ж.Сүхбаатар	363,794.80	586,2	
22	СХД 2	27	МАН	Б.Жаргалмаа	347,215.20	597,5	
23	Налайх	21	МАН	С.Амарсайхан	344,298.10	407,3	32016
24	Налайх	21	МАН	Ц.Сандаг-Очир	315,155.70	407,3	

Үүнийг газрын зурагт буулган харвал (Газрын зурган дээрх тоог Хүснэгт 5-д заасан зарцуулсан зардлын хэмжээгээр эрэмбэлсэн дугаараар байршуулсан болно. Зургаас аль дүүрэгт зардлын хэмжээ хэддүгээрт орсныг харах боломжтой):

Зураг 1. 2020 оны УИХ-ын сонгуульд Улаанбаатарын тойргуудад зарцуулсан зардлын хэмжээг (1-24 хүртэл) эрэмбэлсэн нь.

Дээрх хүснэгт болон зарцуулалтын нийт дүнг харвал зарцуулсан мөнгөн дүнгийн хэмжээ, сонгогдох магадлал харилцан хамааралтай байна. Мөн Улаанбаатар хотын төвлөрсөн зургаан дүүргээс сонгогдсон нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардлыг ажиглавал зарцуулалтад нь хүн амын тоо бус газар нутгийн хэмжээ нөлөөлсөн байна. Тухайлбал, 81923 сонгогчтой Сонгинохайрхан, 78045 сонгогчтой Баянзүрх гэсэн газар нутгийн хэмжээ томтой тойргуудад хамгийн өндөр зардал гарчээ. Харин 96838 сонгогчтой Чингэлтэй, 64289 сонгогчтой Сүхбаатар, 135169 сонгогчтой Баянгол зэрэг дүүргүүдэд харьцангуй бага зардал ноогдож байна. Хотын төв хэсгээс зайтай орших Налайх (35км), Багахангай (76км), Багануур (109км) гэсэн гурван дүүрэгт зарцуулалт харьцангуй бага байна.

Дүгнэлт

Улсын Их Хурлын гишүүн нь сард 4 сая төгрөгийн цалинтай. Ийм цалинтай дөрвөн жил ажиллахын тулд нэг удаагийн сонгуульд 1-2 тэрбум төгрөг зарцуулах нь ашиг сонирхлын зөрчилд орох, лоббид автан хууль боловсруулах зэрэг асуудалд орох магадлалтайг харуулж байна. Тиймээс Улсын Их Хурлын сонгуульд нэр дэвшигчийн зардлыг бууруулах арга замыг хайх нь зайлшгүй.

Судалгаагаар нэр дэвшигчдийн санхүүгийн зарцуулалт, түүнд тавих хяналт муу байгаа нь ажиглагдлаа. Одоогоор хэрэглэж байгаа ганц хяналт нь нэр дэвшигчид зардлын тайлангаа Үндэсний Аудитын газар өгсний дараа, тухайн тайлан дээр хийж буй аудит л юм. Тиймээс нам эвсэл, нэр дэвшигчдийн зарцуулалтыг зөвхөн тайлагнасны дараа хянах бус, сонгуулийн явцад долоо хоног тутамд зарцуулалтын тайлангаа олон нийтэд хүргэж байх, түүнд иргэний нийгмийн байгууллагууд болон иргэдийн зүгээс хяналт тавих боломжийг бий болгон сайжруулах зайлшгүй шаардлагатай.

2023 оны зургаадугаар сард өөрчлөлт оруулсан Улсын Их хурлын Сонгуулийн тухай хуульд зааснаар 2024 оны Улсын Их Хурлын сонгуульд нэр дэвшигчийн зардал нь 30 орчим хувиар

буурна гэж хуулийн төслийг санаачлагчид дурьдсан¹⁷. Гэвч 2020 оны дөрөвдүгээр сард Монгол банкнаас гаргасан тайлангаар улсын хэмжээнд инфляц 6,4 хувь, Улаанбаатарт 6,8 хувь байжээ¹⁸. Харин 2023 оны байдлаар инфляци 10,1 хувь байна. Ингээд бодвол хуульд заасанчлан зарцуулалтын зарим тоо ширхэг буурсан ч нэр дэвшигчээс гаргах зардалд төдийлөн өөрчлөлт орохооргүй байна.

Сонгуулийн сурталчилгааны хугацаанд хамгийн өндөр мөнгөн дүн зарцуулж буй ухуулагчийн тоог хуулиар 50 хувь бууруулж өгсөн бол ухуулах байр болон штаб байрлах байрнуудын түрээсийн үнэ өндөр хэвээр байх бололтой. Энэ тохиолдолд ухуулах байрыг бодитоор байршуулах тоог цөөлж, онлайн орчинд бий болгох боломж, гарц хайх нь зүйтэй. Сонгуулийн сурталчилгааны материалыг нэр дэвшигчид сурталчилгааны эхэнд, дунд, төгсгөлд гэж багадаа гурван удаа тараадаг байна. Энэ тохиолдолд эхний буюу танилцуулга бүхий сэтгүүлийн зардлыг төрөөс санхүүжүүлж, бүх нэр дэвшигчдийг багтаасан байдлаар тойрогт нэг сэтгүүл болгон хэвлүүлж, тэдгээрийг хэсгийн ахлагчаар тараалгах боломж бий гэж харж байна. Ингэснээр хэвлэлтийн болон түгээлтийн зардал хэмнэгдэх боломжтой.

Сонгуулийн сурталчилгаа бодит байдал дээр албан бусаар сонгуулийн өмнөх жилийнх нь намраас эхэлж байна. Тиймээс сонгуулийн бус үед сонгуулийн сурталчилгааг хэрхэн хянаж, түүнд зарцуулж буй мөнгөн дүнг хэрхэн тооцож болох вэ гэдэг нь тодорхойгүй хэвээр. Улмаар Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн хугацаанд хийсэн ажлаа тайлагнах хуулинд тусгасан үүрэгт ажил нь тэдний хувьд сурталчилгааны давуу талыг бий болгож байгааг ч судлан тооцох шаардлагатай байна.

Abstract:

Within the frame of this article, the authors aimed to clarify the relationship between the financial reports, financing structure, and cost comparison of the candidates in Ulaanbaatar by analyzing the financial reports of the candidates for the 2020 election of the State Great Khural issued by the National Audit Office. Additionally, the study involves analyzing the reports of candidates from the Mongolian People's Party (MPP), Democratic Party (DP), and National Labor Party (NLP) currently serving in Mongolian Parliament. The comparison includes examining public and local funds, elucidating spending differences and characteristics, and clarifying the impact of changes in election laws on candidate costs.

Keywords: Parliamentary Election, election expenses, candidates' financial report, equality, equal opportunity, the right to be elected

¹⁷ <https://www.zindaa.mn/4kio>

¹⁸ (<https://www.mongolbank.mn/file/files/documents/statistic/inflationtuluk/202004.pdf>).

Ашигласан ном, материал

1. Б.Эрдэнэдалай. Улс төрийн санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба монгол дахь тулгамдсан асуудал. Улаанбаатар 2023. “Мөнхийн үсэг” ХХК-д хэвлэв.
2. Сонгуулийн ерөнхий хороо. Улсын Их Хурлын сонгууль 1992-2020. “Адмон принт” хэвлэх үйлдвэрт хэвлэв.
3. Нээлттэй нийгэм форум. 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн мониторинг
4. Үндэсний аудитын газар. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд оролцсон нам, эвслийн сонгуулийн зардлын тайлан.
5. Э.Гэрэлт-Од, Д.Бямбажав “Сонгуулийн зардлыг бууруулж шударга өрсөлдөөнийг дэмжих нь”, 2020
6. John Shattuck, Mathias Risse. Money In Politics. 2020
7. Азийн сан. Монгол Улсын сонгууль 1992-202. https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2023/04/Mongolia_МОНГОЛ-УЛСЫН-СОНГУУЛЬ_Elections-in-Mongolia.pdf
8. Олон Улсын сонгуулийг ажиглах хороо. Монгол Улс- Парламентын сонгууль. 2016. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/249581.pdf>
9. Улсын Их Хурал. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслүүдийг өргөн мэдүүллээ. 2023. <https://www.parliament.mn/nn/29835/>
10. Зөрчлийн тухай хууль
11. Улсын Их хурлын Сонгуулийн тухай хууль
12. Ш.Адьяамаа. Байр суурь: Томсгосон мажоритар тогтолцооны давуу болон сул тал